

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ ЯК ІНСТИТУТУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

*І.Ю. Кочума, старший викладач,
Черкаська філія Української академії банківської справи*

Проблеми вдосконалення освіти і людського розвитку (кожна окремо) є об'єктами активних наукових досліджень. Серед найвагоміших здобутків українських вчених з цих проблем – праці О.А. Грішної [1], В.І. Куценко [5], Е.М. Лібанової, О.С. Власюка [2]. Однак взаємовплив вдосконалення освіти і людського розвитку поки що недостатньо досліджувалися у вітчизняній науковій літературі.

У розвинутому світі значення освіти як найважливішого чинника формування нового якісного рівня суспільства й економіки збільшується внаслідок зростання впливу людського капіталу на ці процеси. Надаючи пріоритетного значення розвитку національної освіти та професійної підготовки, нарощуючи інвестиції в своїх громадян, країна може в порівняно короткий термін вийти на передові позиції у світовій економіці. Яскравим підтвердженням цього є досвід соціально-економічного зростання країн, що не мають суттєвих природних багатств, а також країн із зруйнованою в ході Другої світової війни економікою (Тайвань, Корея, Японія, Німеччина). Стратегія їх розвитку будувалася у розрахунку на людський капітал – найважливішу складову науково-технічного прогресу і невичерпний ресурс економічного зростання. Саме така стратегія забезпечила високу динаміку економічного розвитку і його вражаючі соціальні результати.

На наше глибоке переконання, українська система освіти також може і має виконувати роль визначального чинника соціально-економічного розвитку. Однак для цього необхідні певні передумови: орієнтація на цілі людського розвитку, чіткі стратегічні пріоритети суспільства загалом і освіти зокрема, широка підтримка громадськістю активної освітньої політики, відновлення відповідальності і провідної ролі держави у сфері освіти, глибока і всебічна модернізація освіти з виділенням необхідних для цього ресурсів і створенням механізмів ефективного їх використання.

У сфері освіти і професійної підготовки в Україні останніми роками відбуваються різноманітні процеси, що здійснюють суперечливий вплив на хід і результати людського розвитку. Чисельне відображення цих процесів подано в табл. 1 [3].

**Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах
(на початок навчального року, тис.)**

	1985/ 1986	1990/ 1991	1995/ 1996	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003
Всього	9653	9430	9239	9242	9230	9174	9220	9222	9122
У загальноосвітніх навчальних закладах:	7249	7132	7143	7078	6987	6857	6764	6601	6350
денних	6648	6939	7007	6970	6876	6743	6647	6486	6237
вечірніх (змінних), включаючи тих, хто навчався заочно	601	193	136	108	111	114	117	115	113
У професійно-технічних навчальних закладах	742	660	555	528	529	528	525	512	502
У вищих навчальних закладах:									
I-II рівнів акредитації	809	757	618	526	504	504	528	561	583
III-IV рівнів акредитації	853	881	923	1110	1210	1285	1403	1548	1687
У розрахунку на 10000 населення									
У загальноосвітніх навчальних закладах:	1422	1373	1391	1402	1394	1379	1372	1347	1323
У професійно-технічних навчальних закладах	145	127	108	105	106	106	107	105	105
У вищих навчальних закладах:									
I-II рівнів акредитації	159	146	120	104	101	101	107	115	121
III-IV рівнів акредитації	167	170	180	220	242	258	285	316	352

Як видно з даних таблиці, безумовно позитивно, що значно розширюється система вищої освіти, набагато більше молоді, ніж раніше, вступає до вищих закладів освіти. Зростає чисельність студентів як у абсолютному розмірі, так і в розрахунку на 10000 населення. Так, на початок 2002/2003 н.р. у вищих навчальних закладах III-VI рівнів акредитації навчалось 1686,9 тис. студентів, що на 91,5 % більше порівняно з 1990/1991 н.р. Чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення зросла за цей час на 107 %, або у 2,07 раза.

З іншого боку, відображенням негативних процесів стало те, що чисельність учнів професійно-технічних училищ постійно зменшується. За 13 років (1990-2002 рр.) це зменшення склало 158 тис. осіб, або 24 %.

Неоднозначні процеси відбувалися у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації: чисельність студентів до 1999 р. зменшувалася, а з 2000 р. почала знову зростати і на початок 2002/2003 н.р. складала 583 тис., що на 174 тис. (33 %), менше порівняно з 1990/1991 н.р., але на 20 тис. (20 %) більше порівняно з 1998-1999 н.р. Всі ці зміни були обумовлені неоднозначними з погляду людського розвитку змінами на ринку праці, в

організації системи вищої освіти (поширенням контрактних форм навчання), а також зменшенням державного фінансування освіти у 90-х роках.

Постійне і суттєве зменшення чисельності учнів загальноосвітніх навчальних закладів пояснюється негативними як демографічними, так і соціально-економічними процесами. По-перше, починаючи з 1987 і аж до 2002 року в нашій країні постійно зменшувалася народжуваність, в результаті чого, починаючи з 1994 року, до першого класу приходило щороку менше дітей, що вплинуло і на загальне зменшення чисельності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. По-друге, в результаті глибокої соціально-економічної кризи 90-х років зростала частка молоді, яка під тиском складних життєвих обставин припиняла навчання в загальноосвітній школі заради заробітків, не здобувши навіть базової середньої освіти (9 років навчання). За розрахунками, проведеними автором за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [4, с. 214-215], із 3416561 дітей у віці 10-14 років навчалася лише 3360748, тобто 55813 (1,7 %) дітей цього віку не навчалася. Серед молодшої вікової групи 5-9 років із 2559107 дітей навчалася 1869720 (73 %), що теж не охоплює всіх дітей навіть з урахуванням того, що вони починають учитися у 6 років. За даними перепису, в Україні було 235639 осіб неписьменних (0,49 % населення). Для сучасного і майбутнього стану людського розвитку найгірше, що найчисельнішу групу неписьменних серед осіб віком від 10 до 59 років складає молодь 10-19 років (14961 особа) [4, с. 213].

Освітня політика України, відображаючи національні інтереси у цій сфері та орієнтуючись на ідеали людського розвитку, має водночас враховувати загальносвітові тенденції розвитку, що обумовлюють необхідність суттєвих змін у системі освіти та професійної підготовки і виявляються в наступному:

- прискорення темпів розвитку суспільства, розширення можливостей політичного, соціального та економічного вибору, що викликає необхідність підвищення рівня готовності громадян до такого вибору;
- перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, економіки знань, за яких визначальним чинником конкурентоспроможності як окремого працівника, так і підприємства й держави в цілому, стає інтелектуальний потенціал людини, що висуває нові вимоги до системи освіти стосовно його розвитку;
- зростання ролі людського капіталу, який в розвинутих країнах складає 70-80 % національного багатства і є об'єктом найвигідніших інвестицій, що обумовлює інтенсивний, випереджуючий розвиток освіти як молодого покоління, так і дорослих;
- глобалізація економіки і суспільного життя, розширення масштабів міжкультурної взаємодії, що вимагає, зокрема, універсалізації та стандартизації соціально-економічних понять, індикаторів і методів дослідження, розвитку чинників комунікабельності та толерантності;
- зростання масштабів глобальних проблем, які можна вирішити лише в результаті співробітництва в межах міжнародного співтовариства в

результаті підвищення загального рівня відповідальності, освіченості та культури громадян, що вимагає формування сучасних знань і мислення молодого покоління;

- динамічний розвиток економіки, загострення конкуренції, скорочення сфери малокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни в зайнятості, що обумовлюють постійну необхідність підвищення професійної кваліфікації працівників, їх перепідготовки, самовдосконалення, зростання рівня професійної мобільності.

У зв'язку з тим, що зростаюча роль освіти в нашому суспільстві обумовлена не лише потребами людського розвитку, але й такими більш прагматичними чинниками, як науково-технічний прогрес, наростаюча глобалізація та технологізація розвинутих країн, сучасна освіта в Україні повинна забезпечити:

- високий рівень загальної грамотності населення (в тому числі технічної і технологічної);
- необхідний рівень знань і розуміння в галузі національної культури;
- можливість кожному громадянину отримати таку професійну підготовку, яка дозволить досягти гідного рівня життя;
- необхідний рівень освіченості населення у життєво важливих питаннях особистого існування та розвитку.

До найважливіших напрямків розвитку системи освіти належать: фундаменталізація освіти, що значно підвищить її якість, випереджаючий її характер, розвиваюча орієнтація, якомога більша доступність освіти для населення. Формалізовано проблеми сучасної системи освіти, напрями вирішення їх на шляху створення нової системи освіти зображені на рисунку 1.

Рис. 1. Проблеми сучасної системи освіти та напрями їх вирішення

Фундаменталізація освіти передбачає її орієнтацію на вивчення основних законів природи й суспільства, а також призначення людини у цьому світі. Одним з основних способів досягнення фундаменталізації освіти є забезпечення пріоритетності інформаційних складових у перспективній системі освіти людей, яким належить жити і працювати в інформаційному суспільстві, де визначальну роль відіграватимуть фундаментальні знання про інформаційні процеси в природі та нові інформаційні технології.

Одна з головних проблем сучасної освіти в Україні пов'язана з неадекватністю її рівня, якості, змісту стратегічній спрямованості постіндустріального розвитку світової цивілізації, безпрецедентним темпам розвитку взагалі. Суть проблеми полягає в тому, що і зміст, і можливості вітчизняної освітньої системи суттєво відстають від світових реалій, особливо від тенденцій дедалі ширшого використання наукомістких технологій та інформаційних ресурсів суспільства, досягнень в галузі інформатики та електроніки, комп'ютерних інформаційно-телекомунікаційних систем тощо. Глибинна причина цього відставання сфери освіти – відставання у розвитку економіки, згортання наукового виробництва в Україні, руйнація наукових шкіл в ході соціально-економічної кризи 90-х років.

Основною причиною, що стримує прогресивний розвиток освіти та професійної підготовки в нашій країні, є низький попит на висококваліфікованих працівників в умовах тривалої кон'юнктури ринку праці, нестабільності економічного розвитку, відсутності чітких економічних пріоритетів. Стратегічним завданням держави у цьому напрямі є забезпечення умов для ефективного використання та адекватної оцінки висококваліфікованої праці: збереження існуючих та створення нових робочих місць висококваліфікованої праці, створення передумов для впровадження на підприємствах всіх секторів економіки серйозної, успішної та ефективною концепції підвищення якості робочої сили. Такими передумовами повинні бути конкретні цілі економічної політики та підприємницької діяльності, оновлення виробництва, орієнтація на науково-технічний прогрес, що спонукає до підтримання високої кваліфікації працюючих.

Економічна стабілізація, що почалася в останні роки, має знаменувати принципово новий етап розвитку нашої країни, курс на перехід до інноваційної моделі розвитку економіки на базі пріоритетного розвитку і якнайширшого використання досягнень науки, техніки і технологій, входження до глобального інформаційного співтовариства. Необхідно виділити кілька пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технологій в Україні, серед яких мають обов'язково бути космічні та авіаційні технології, нові матеріали, хімічні та біохімічні технології, електроніка та інформаційно-телекомунікаційні технології.

Реалізація такої стратегії вимагає і відповідної переорієнтації системи освіти як основного чинника науково-технічного і соціально-економічного відродження країни, для чого передусім необхідно:

- на базі наукових і освітніх центрів країни створити інтегровані наукові, науково-технічні та науково-освітні структури, орієнтовані на проведення

наукових досліджень і розробок та на підготовку спеціалістів з пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технологій;

- переглянути державні освітні стандарти, типові програми і базові навчальні плани на всіх рівнях системи освіти з метою їх адаптації до нового стратегічного курсу розвитку країни;
- здійснити підвищення кваліфікації або перепідготовку викладачів з урахуванням нової орієнтації змісту освіти;
- розширити підготовку наукових кадрів найвищої кваліфікації (кандидатів та докторів наук) для науково-дослідної та педагогічної роботи в системі освіти.

Глобальна інформатизація суспільства стає сьогодні визначальною тенденцією і ключовим чинником розвитку цивілізації. Сформувався і стрімко розвивається інформаційний сектор світової економіки, який забезпечує найвищу прибутковість вкладеного капіталу. Останнім часом в цей сегмент ринку успішно увійшли такі країни, як Індія, Малайзія, Угорщина, Польща, Китай, але, на жаль, не Україна. Українські школярі і студенти – переможці олімпіад, в тому числі і міжнародних, з математики та інформатики, – потенційні працівники інформаційного сектора інших країн, і передусім тому, що в Україні поки що привабливих перспектив професійного зростання у цій галузі вони не мають.

Разом з тим, за нашими оцінками, створення вітчизняної індустрії програмного забезпечення для інформаційних технологій могло б стати одним з найперспективніших напрямів соціально-економічного розвитку на найближчі десятиріччя. Робота лише в цьому напрямі, який, до того ж, не вимагає значних капіталовкладень, через декілька років дозволить Україні забезпечити обсяги продажу, у порівнянні із сьогоднішніми обсягами експорту металу. Визначальну ж роль у розвитку цієї галузі в Україні має відіграти вітчизняна система освіти. Для цього необхідно:

- організувати підготовку необхідної кількості спеціалістів у галузі розробки програмного забезпечення для інформаційних технологій, яка б за якістю відповідала сучасному міжнародному рівню;
- створити в системі вищої освіти України спеціалізовані навчальні заклади і факультети для підготовки висококваліфікованих спеціалістів у галузі інформатики, інформаційних технологій, програмного забезпечення для них, а також наукових кадрів для проведення досліджень у цій галузі;
- випереджуючими темпами здійснити інформатизацію самої системи освіти, яка має стати основою не лише для розвитку інформаційної економіки, але й для інформатизації усього суспільства.

Суттєвою проблемою, без вирішення якої не можна досягти позитивних результатів ні в економічному, ні в людському розвитку, є в Україні забезпечення доступності освіти усіх рівнів для кожного, хто хоче і здатен її здобути. Цю проблему слід вирішувати як за рахунок розширення та демократизації джерел фінансового забезпечення освіти, так і за рахунок використання можливостей дистанційного навчання та самоосвіти із

застосуванням перспективних інформаційних та телекомунікаційних технологій.

Таким чином, освіта є визначальним інститутом людського розвитку не лише тому, що рівень освіти населення безпосередньо впливає на рівень людського розвитку, але й тому, що досконала освіта обумовлює розширення можливостей людей в усіх сферах соціально-економічного життя. Важливою передумовою гармонійного і сталого людського розвитку в Україні є вдосконалення системи освіти за напрямками, визначеними в цій роботі. Завданнями майбутніх наукових досліджень є визначення шляхів вдосконалення інших інститутів людського розвитку в нашій країні.

Список літератури

1. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
2. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С. Власюк та ін. – К., 2002. – 110 с.
3. Ревенко А. Україна у світових координатах людського розвитку // Дзеркало тижня. – 2001. – № 28(352). – С. 1, 10.
4. Рівень освіти населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. / Держкомстат України. – К., 2003. – 218 с.
5. Соціальна сфера в умовах трансформації економіки / В.І. Куценко, Л.Г. Богущ, Ю.М. Шевченко та ін. – К.: РВПС України, НАН України, 2000. – 355 с.
6. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держкомстат України. – К.: Техніка, 2003.